

Homer i el món micènic: elements micènics als poemes homèrics. Tradició, continuïtat i transformació

Marina FERNÁNDEZ MONTERRUBIO
Universitat Autònoma de Barcelona

Agraïxo al meu company i bon amic Rubén J. García Muriel la seva proposta de participar en l'exposició virtual sobre Homer escrivint aquest text, que uneix dues de les meves passions: Homer i les civilitzacions egees de l'Edat del Bronze.

"Confieso que no pude contener mi emoción al ver delante de mí la inmensa llanura de Troya, que ha sido el objeto de mis sueños desde mi primera infancia." (SCHLIEMANN: 2012)

1. Els poemes homèrics i les tauletes micèniques

Els poemes homèrics, la *Iliada* i l'*Odissea*, són fruit d'una llarga tradició èpica, de caràcter oral i de la qual gairebé no es conserven vestigis, a excepció dels noms d'algunes obres i poetes que semblen pertànyer més aviat a un àmbit llegendari. D'aquesta manera, les epopeies homèriques suposen la culminació de l'evolució de la poesia èpica grega, i són les primeres que varen ser recollides per escrit després d'haver-se transmès oralment durant segles.

La *Iliada* és el poema sobre la còlera de l'heroi Aquil·les: recull un període de 54 dies —corresponents al desè i últim any de la Guerra de Troia— durant el qual Aquil·les, ultratjat pel rei Agamèmnon de Micenes, decideix retirar-se de la lluita. A causa d'aquesta determinació, l'exèrcit troià, liderat pel príncep Hèctor, fill de Príam, rei de Troia, aconsegueix diverses victòries, en una de les quals Hèctor fereix de mort Pàtrocle, el company més estimat d'Aquil·les. Per aquest motiu, aquest decideix d'abandonar el seu ressentiment cap a Agamèmnon, torna al combat i mata Hèctor, venjant la mort de Pàtrocle. El poema acaba amb les exèquies del cabdill i príncep troià. L'*Odissea*, en canvi, és el poema que narra el retorn a la pàtria d'un dels herois aqueus: Odisseu (o Ulisses). Per tal de poder tornar a Ítaca, d'on és rei i on uns pretendents s'han instal·lat al seu palau i pretenen, mitjançant el matrimoni amb la seva esposa Penèlope, aconseguir el tron, haurà de superar una sèrie de dificultats

durant un viatge de deu anys en el qual es trobarà amb criatures tan diverses com Lestrígons, Ciclops, Sirenes, monstres (Escil·la i Caribdis), fetilleres (Circe) i nimfes (Calipso). Fins i tot visitarà l'Hades, on es retrobarà amb antics companys caiguts a Troia i amb l'ànima de l'endeví Tirèsies, que l'aconsellarà sobre com arribar a Ítaca, on matarà els pretendents i recuperarà el tron i la família.

Tot i que els poemes formen part de la literatura grega arcaica, el relat que contenen es remunta a una època anterior, el segon mil·lenni a.C., i, més concretament, a l'Edat del Bronze Tardana, que correspon a l'època micènica (per a una explicació de la diferència entre el *context de producció* i el *període de referència* dels poemes homèrics i els documents en lineal B, veure BENNET: 2014, 188-190). Els anomenats "micènics" ja eren grecs, i parlaven i escrivien allò que es coneix com a "grec micènic". Es conserven nombrosos vestigis dels textos que els micènics varen escriure, especialment sobre tauletes d'argila, les anomenades tauletes o inscripcions micèniques. No feien servir escriptura alfabètica sinó un sil·labari anomenat lineal B, hereu del sistema d'escriptura lineal A que feien servir els minoics a l'illa de Creta. Les tauletes micèniques transmeten textos de contingut fonamentalment econòmic, ja que consistien en registres dels palaus micènics i els escribes les feien servir per portar la comptabilitat. Inclouen referències a àmbits com ara la religió, la societat, l'agricultura, la ramaderia, l'artesanía o la propietat de la terra, sempre que aquests aspectes tinguessin relació directa amb els palaus i la seva economia (per a una descripció general de la natura dels documents micènics, veure CARLIER: 2005, 29-32). Fins al desxiframent de l'escriptura lineal B per Michael Ventris l'any 1952, la història de la llengua grega començava al segle VIII a.C. amb els poemes homèrics; avui sabem que el grec es documenta sense solució de continuïtat des de finals del segle XV a.C. fins als nostres dies, i és la llengua d'història més llarga testimoniada, fet que resulta molt interessant per a l'estudi de la lingüística (RUIPÉREZ-MELENA: 1990, 97).

Els micènics ja tenien poesia èpica des dels inicis d'aquest període (CARLIER: 2005, 29; Bennet (2014, 215) entén aquesta èpica micènica, pre-homèrica, com «oral poetry ancestral to the later Homeric epics»), i fins i tot també els minoics (CARLIER: 2005, 50). De fet, s'ha suggerit que l'hexàmetre, el tipus de vers que què s'escriu la poesia èpica, podria ser minoic, o, al menys, tenir un origen no indoeuropeu (RUIJGH: 2011, 257-258). En qualsevol cas, s'ha arribat a la conclusió que l'èpica homèrica sorgeix de l'època micènica en comprovar que els poemes conserven el record d'objectes micènics que no varen ser utilitzats després del col·lapse de la civilització micènica, així com d'indrets desapareguts posteriorment, trobats pels arqueòlegs però desconeguts per a un grec dels segles VIII i VII a.C. Així doncs, la memòria d'aquests

dos elements només podria haver arribat a una època posterior per mitjà de la tradició èpica oral i la seva dicció formular. El catàleg de les naus aquees i troianes, al cant II de la *Ilíada*, sembla remuntar a una època més antiga —gairebé contemporània— als esdeveniments de la guerra de Troia, tot i que s'hi varen barrejar aspectes dels segles següents. L'anàlisi de la llengua dels poemes homèrics mostra la presència de trets dialectals antiquíssims, alguns dels quals es remunten a l'època micènica.

Els exemples concrets en què existeix una major probabilitat de conservació d'una reminiscència de l'època micènica són pocs i es refereixen a una sèrie d'objectes de la cultura material (CRESPO: 1991, 36 ss.). A la *Ilíada* trobem la descripció d'objectes micènics que havien caigut en desús abans del segle XIII a.C., és a dir, abans de la guerra de Troia. Per exemple, és destacable el gran escut de bronze i de cos sencer que protegeix Àiax el Gran (o Telamoni), descrit «tan gran com una torre» (*Ilíada* VII, 219-223; XI, 485; XVII, 128). Aquesta arma defensiva va deixar d'utilitzar-se cap al 1350-1300 a.C. L'escut d'Àiax apareix en representacions micèniques fins al segle XIV-XIII a.C. i poc després és substituït per un altre tipus d'escut, que era rodó i més petit. D'altra banda, tenim el casc que Meríones entrega a Odisseu, fet amb dents de senglar incrustats en una estructura de cuir, una peça que va deixar d'emprar-se al voltant del segle XIV a.C. i que només té correlats arqueològics micènics.

L'espasa tatxonada de plata (*Ilíada* II, 45; III, 334, 360; VII, 303; XIII, 610; XIV, 405; XVI, 135; XIX, 372; XXIII, 807) presenta paral·lels arqueològics datats al segle XV a.C. L'ús de glebes, especialment si Homer es refereix a canyelleres metàl·liques, es pot remuntar a la mateixa època, ja que se n'han trobat de datades a l'Edat del Bronze i després només al segle VII a.C. La copa de Nèstor (*Ilíada* XI, 632 ss.) té similituds amb un vas trobat a la tomba de tipus fossa IV de Micenes. L'ús massiu del carro de guerra, tot i que com a mitjà de transport a la batalla i no com a vehicle des d'on lluitar, presenta característiques del segon mil·lenni a.C.: les tauletes en lineal B de Cnossos registren un gran nombre de carros sencers i diverses peces (CARLIER: 2005, 198). La tècnica metal·lúrgica del cant XVIII de la *Ilíada*, tot i que modificada, té paral·lels micènics.

A més, sembla clar que els mites grecs referits al passat heroic es varen originar a l'Edat del Bronze, ja que els cicles llegendaris tenen lloc sovint en nuclis importants d'aquest període, com ara Micenes, Pilos, Calidó i Tirint, però sense rellevància al primer mil·lenni. També la geografia (*Catàleg de les naus*, al cant II de la *Ilíada*), les institucions i l'organització social i política que es desprenen dels poemes homèrics conserven un eco llunyà de la situació durant l'Edat del Bronze. Les tauletes micèniques documenten termes relatius a les institucions que també apareixen en

Homer: és el cas de *wanax* i *basileus*, tot i que en les tauletes tenen un significat més precís que a la *Iliada*.

Per tant, existeixen bastants indicis que demostren que l'èpica homèrica conserva un cert record del món micènic i que la tradició es remunta a l'Edat del Bronze. Aquestes són, amb tot, referències llunyanes: el món micènic, a la llum de les tauletes en lineal B, no coincideix totalment amb el món homèric. Així doncs, la tradició homèrica presenta un rerefons que es remunta al segon mil·lenni a.C., però que ha estat alterat amb influències d'altres procedències i pel món en què el mateix Homer va viure (CRESPO: 1991, 390).

A continuació analitzarem alguns exemples de la relació entre el món micènic i els poemes homèrics pertanyents a dos àmbits: la llengua i la cultura material.

2. La llengua homèrica i el grec micènic

La llengua dels poemes homèrics és una llengua artificial, literària, que no es pot identificar com a conjunt amb cap dialecte de cap època ni de cap regió de Grècia. Dels elements que formen la llengua èpica, uns són purament artificials, però uns altres tenen relacions més o menys segures amb dialectes concrets (jònic, eòlic, arcadi i xipriota, micènic, etc.). El descobriment del dialecte micènic fou de gran importància per poder analitzar la llengua homèrica i per a la reconstrucció de les fases pre-homèriques de la tradició èpica grega.

El rerefons més antic de la llengua homèrica està format pels *micenismes*, relíquies lèxiques de la llengua dels micènics —que no sobrevisqué a la destrucció dels palaus— que s'identifiquen com a tal per la seva pervivència en els dialectes arcadi i xipriota del primer mil·lenni a.C., perquè es troben als documents micènics (alguns d'aquests exemples inclouen el genitiu singular de la segona declinació en *-οιο* (*-oio*) en lloc de *-ου* (*-ou*); les formes en *-φι* (*-phi*), sufix que, emprat com a desinència en adverbis, és exclusiu del micènic i d'Homer); el pronom anafòric *μιν* (*min*), entre d'altres), o bé per ambdós criteris alhora (així ho demostren termes com *ἄναξ* (*ánax*) i *πτόλεμος* (*ptólemos*)) (RUIPÉREZ ET AL.:1990, 199-200; RUIPÉREZ-MELENA: 1990, 106-107).

Així doncs, els poemes homèrics contenen una sèrie de mots que també es testimonien en micènic. Vegem-ne alguns (un exhaustiu llistat se'n pot trobar a RUIJGH: 2011):

I. οἶος (*oîos*). Per Homer, οἶος (<οἶφος), 'sol', amb vocal inicial, era una forma alternativa útil per a la forma jònica μούνος (*moûnos*) (<*μόνφος) amb consonant inicial, i, de fet, la primera forma apareix amb més freqüència que la segona. En micènic es testimonia la forma amb vocal inicial en un adjectiu compost, *o-wo-we*

(*οἰωδῶēs*), 'd'una sola nansa' (per oposició a 'amb dues nanses'), aplicat a un trípode. A més, l'adjectiu *μόνφος es testimonia indirectament en micènic amb l'abreviatura *MO*, que indica un sol cavall o una sola roda en contrast amb un parell. segons el context, és possible que els dos adjectius tinguessin significats diferents en micènic.

II. ἄναξ (*ánax*). A Homer (φ)ἄναξ fa referència al rei. En micènic es testimonia el terme *wa-na-ka*, *wanax*, el rei. Aquest títol va desaparèixer després de la caiguda dels regnes micènics i es va passar a fer servir βασιλεύς (*basileus*) per designar el sobirà.

En micènic el *wanax* designa, com dèiem, el sobirà d'un regne micènic envers el qual els altres reis semblen trobar-se en situació de vassallatge. A Homer, tanmateix, el terme es confon amb βασιλεύς, 'rei', mot també testimoniats ja en micènic, on designa uns funcionaris de categoria inferior al *wanax* però amb tasques poc clares. A Homer s'aplica fonamentalment a guerrers com Aquil·les, Diomedes, Nèstor o Idomeneu, els quals es troben subordinats a l'ἄναξ, que és Agamèmnon (qui, no obstant això, també és anomenat βασιλεύς). D'aquesta manera, allà on Homer confon dues paraules per designar una mateixa figura, les tauletes presenten una distinció clara: el *wanax* és el rei, i el *basileus*, de categoria inferior, és un cabdill o cap d'un grup d'homes de diferents característiques (s'aplica, per exemple, també en el sentit de capatàs d'un grup de ferrers) (CRESPO: 1991, 39; CARLIER: 2005, 220-224, 227-228). Reminiscències d'aquest ús es poden trobar encara a Homer: a l'*Odissea* hi ha referències a la presència de molts *basileîs* a Ítaca (I, 394-395), i Alcínous, el rei feaci, en menciona dotze entre la seva gent (VIII, 390-391) (CHADWICK: 1998, 98-100). Una altra figura destacable en l'organització social micènica és la del *ra-wa-ke-ta* (*lāwāgetās*), el 'conductor del poble'. Atès que la paraula traduïda per 'poble' (*λαός*, *laós*) fa referència a la *Ilíada* i en grec posterior al 'poble alçat en armes i preparat per al combat', s'ha suggerit que aquest títol micènic designi el comandant de l'exèrcit, però això no ha estat confirmat per les tauletes (RUIPÉREZ-MELENA: 1990, 138). Tanmateix, aquesta paraula no es va poder emprar als poemes, per raons mètriques.

III. δέπας (*dépas*). Aquest terme, referit a un tipus de copa per beure, es relaciona amb el micènic *di-pa* (*dipas*, 'un tipus de recipient'). El significat post-micènic es podria explicar mitjançant la possible similitud entre el recipient micènic i el vas que apareix als poemes homèrics. La famosa copa de Nèstor descrita a la *Ilíada* (XI, 632-637, veure *infra*) es tractaria d'una reminiscència d'un *di-pa* documentat en una tauleta trobada al palau de Pilos.

IV. πτόλεμος, πτόλις (*ptólemos*, *ptólis*). És un terme referit a 'guerra', en contrast amb el jònic-àtic del primer mil·lenni a.C. πόλεμος. En micènic es testimonien noms propis en πτ- inicial, com ara *po-to-re-ma-ta* (*Ptolemātās*). El mateix succeeix amb

πτόλις (jònic-àtic πόλις), 'ciutat': en micènic trobem noms propis com *po-to-ri-ka-ta* (*Ptolikastās*).

V. ἄρματα / ἄρμα (*hármata / hárma*). La paraula que Homer fa servir per a 'carro' es relaciona amb el micènic *a-mo* (*armho*, 'roda radial'). En micènic, la forma -μο és alternativa a la forma -μα. Homer fa servir el plural ἄρματα fent referència a un sol carro més sovint que no pas el singular ἄρμα.

VI. Sufix -τερο- (-tero-) en adjectius derivats de substantius. No només podem relacionar mots sencers, sinó també prefixos i sufixos. Pel que fa a aquests últims, Homer fa servir adjectius en -τερο- derivats de substantius i que expressen el sentit de 'pertanyent al lloc contrari': per exemple, ὀρέστερος (*orésteros*), 'de les muntanyes', s'oposa a la plana, ο θηλύτερος (*thelýteros*), 'de gènere femení', a 'gènere masculí'. Aquest ús del sufix està ben documentat en micènic: trobem formes com *wa-na-ka-te-ro* (*wanakteros*), 'del rei', en contraposició a allò que és dels súbdits, i *za-we-te-ro* (*tsāwesteros*), 'd'aquest any', en oposició a anys passats.

És també característic l'ús de la *digamma* o *wau* (ϕ) (RUIPÉREZ ET AL.: 1990, 203-204). Aquesta grafia no existia ja en l'època dels aedes jonis, sinó que es tracta d'una relíquia: als segles XV-XIII a.C., en micènic encara apareix i és utilitzada pels aedes en funció de les necessitats dels versos. No s'escriu mai en el text homèric, però hi ha nombrosos indicis que demostren la seva existència en posició inicial de mot (els següents exemples pertanyen a la *Iliada*):

- Impedeix el hiat: τε (ϕ)ἄναξ; ἐνὶ (ϕ)οἴκῳ; (*te wánax; enì woíko?*)

- Manté la quantitat d'una vocal llarga o un diftong: καὶ (ϕ)οί (*kai w^hoi*) (*Iliada* I, 79).

- Després d'una síl·laba acabada en consonant fa posició (és a dir, que una vocal breu per naturalesa esdevé llarga per posició): εἶπες (ϕ)ἔπος (*eípes wépos*) (*Iliada* I, 108).

Finalment, una altra circumstància interessant és el fet que, si bé cap personatge de l'èpica homèrica es pot identificar en les tauletes, molts individus de les tauletes tenen noms homèrics. Per exemple, als textos en lineal B es documenta un individu que té per nom Aquil·les (*a-ki-re-u* a Cnossos i *a-ki-re-we* a Pilos); a Pilos es registra, a més, el nom d'Hèctor (*e-ko-to*) i de Tros (*to-ro-o*), el mític fundador de Troia. Això no vol dir que es tracti dels mateixos personatges sinó que, senzillament, els noms de l'època del bronze han perviscut en el període arcaic. Tampoc no implica que, a l'època d'aquests textos, el relat de la *Iliada* ja fos conegut: no hi ha dades suficients per comprovar-ho, però almenys es pot assegurar que Homer va fer servir noms que es podrien haver utilitzat en època micènica (CHADWICK: 1998, 93-94; una llista de noms

propis micènics amb els seus paral·lels exactes a Homer es pot trobar a VENTRIS-CHADWICK: 1973, 103-105).

3. Text homèric i arqueologia micènica: el casc d'ullals de senglar i la copa de Nèstor

En les primeres excavacions que Schliemann dugué a terme a Micenes, especialment les localitzades en l'anomenat Cercle A, es varen descobrir un objectes excepcionals que, sorprenentment, s'assemblaven a alguns descrits detalladament per Homer a la *Iliada*: el casc d'ullals de senglar i la copa d'or amb coloms sobre les nanses, molt similar a la copa de Nèstor. A partir d'aquestes troballes, alguns estudiosos varen concloure que la tradició èpica havia conservat un acurat record de la cultura material micènica, fins i tot dels inicis d'aquest període. Malgrat tot, comparar la informació dels poemes i les dades arqueològiques no és senzill: segons Carlier (2005: 196), Homer evoca més que no pas descriu, i les seves evocacions no són sempre realistes.

I. El casc d'ullals de senglar

El cant X de la *Iliada* descriu un casc elaborat amb ullals de senglar, que l'arqueologia considera micènic i del qual es coneixen dos exemples, descoberts a Micenes i a Iràklio (Creta). És aquest uns dels casos en què arqueologia i font literària coincideixen, una circumstància que ens permet, d'una banda, imaginar com devien ser els guerrers de començaments del primer mil·lenni a.C. i, d'altra, atribuir una major versemblança històrica al relat del poema homèric.

El casc d'ullals de senglar és, tal com indica el seu nom, un elm elaborat amb ullals de senglar i cuir que es va fer servir durant l'època micènica, però no durant l'època d'Homer (CASTLEDEN: 2005, 3; BENNET: 2014, 210). L'any 1960 fou descobert a la tomba d'un guerrer del segle XV a.C. a la vil·la de Dendra, a prop de Micenes, on, de fet, es va trobar una panòpia (és a dir, un equipament militar complet) micènica completa, de la qual formava part el casc. Així, juntament amb la placa d'armadura més antiga que es coneix, es varen descobrir les restes d'un casc que havia estat reforçat amb ullals de senglar i que incloïa protectors de galtes fets de bronze. Per a la fabricació d'una peça d'aquestes característiques devien haver estat necessaris uns quaranta senglars.

Aquest tipus de casc està relativament ben documentat a través de les troballes arqueològiques, les imatges (especialment frescos) i una descripció que en fa Homer; curiosament, tot i ser micènic i estar l'armament, especialment els elms, ben documentats en les tauletes, no hi ha constància en lineal B de tal casc (RUIPÉREZ-

MELENA: 1990, 206). Existien, bàsicament, dos tipus de casc amb ullals de senglar: el tipus més antic, amb les plaquetes disposades horitzontalment, i el més tardà, amb les plaquetes disposades verticalment. Dels primers s'han trobat exemples a Egina (d'on procedeixen els més antics), Eleusis, Argos i Tebes. Pel que fa als segons, que corresponen a la descripció que en fa Homer i a les imatges dels frescos, se n'han trobat a Esparta, Atenes, Kal·lithea, Creta (Cnossos i Armeni) i Micenes. La seva forma cònica afavoria que els projectils rebotessin, i molts dels cascos tenien, a més, protectors de galtes, també amb incrustacions d'ivori. Era habitual que els cascos posteriors a 1450 a.C. incloguessin protectors de coll, que consistien en tires de cuir, amb o sense incrustacions d'ivori. Una barbata es podia afegir per estabilitzar-lo. Quant a les representacions pictòriques, els frescos més antics procedeixen de l'illa de Tera (actual Santorini).

Com dèiem, un casc d'aquest tipus és descrit amb detall a la *Illiada* (X, 260-271): Homer explica que es tractava d'un elm de cuir, a l'interior del qual es va adherir una gorra de feltre i a la part externa del qual s'hi varen encastar ullals de senglar. El context de l'episodi en què apareix el casc en escena és el següent: ens trobem a la meitat del poema i encara persisteix la còlera d'Aquil·les, que es nega a ajudar els aqueus en el combat contra els troians, malgrat que aquests ja s'acosten a les naus i, al cant anterior (IX), els aqueus ja han intentat convèncer-lo amb súpliques i regals per tal que torni a lluitar. En aquesta situació tan crítica, al cant X, els aqueus decideixen fer una incursió al campament enemic per aconseguir capturar algun presoner o esbrinar els seus plans. Diomedes és el primer a oferir-se per dur a terme tal comesa i, a instàncies d'Agamèmnon, tria Odisseu per acompanyar-lo. Abans de marxar ambdós herois prenen les armes amb ajuda de Trasímedes, fill del rei Nèstor de Pilos (Diomedes), i de l'arquer cretenc Meríones (Odisseu). És en aquest moment quan es descriu el casc d'ullals de senglar:

Μηριόνης δ' Ὀδυσῆϊ δίδου βιὸν ἠδὲ φαρέτρην
καὶ ξίφος, ἀμφὶ δέ οἱ **κυνέην** κεφαλῆφιν ἔθηκε
ρίνου πονητήν· πολέσιν δ' ἔντοσθεν ἰμάσιν
ἐντέτατο στερεῶς· ἔκτοσθε δὲ λευκοὶ ὀδόντες
ἀργιόδοντος ὑὸς θαμέες ἔχον ἔνθα καὶ ἔνθα
εὖ καὶ ἐπισταμένως· μέσση δ' ἐνὶ πῖλος ἀρήρει.
τὴν ῥά ποτ' ἐξ Ἐλεῶνος Ἀμύντορος Ὀρμενίδαο
ἐξέλετ' Αὐτόλυκος πυκινὸν δόμον ἀντιτορήσας,
Σκάνδειαν δ' ἄρα δῶκε Κυθηρίῳ Ἀμφιδάμαντι·
Ἀμφιδάμας δὲ Μόλω δῶκε ξεινήϊον εἶναι,
αὐτὰρ ὁ Μηριόνη δῶκεν ᾧ παιδί φροῆναι·

δὴ τότε Ὀδυσσεὺς πύκασεν κάρη ἀμφιτεθειῖσα.

“I Meríones va lliurar aleshores un arc a Odisseu, i un buirac i un glavi, i el cofà amb un elm fet de couro, tesat per dins amb moltes i fortes corretges, i guarnit per fora, a banda i banda, amb els blancs ullals d'un senglar de brillant dentadura, disposats bellament i en gran nombre, tot folrat de feltre. Autòlic va robar-lo un dia en la ciutat d'Eleó, després d'haver forçat la sòlida casa de l'Ormènida Amíntor, i, en el poblat d'Escandia, el regalà a Amfidamant de Citera. I Amfidamant el va oferir a Molos, com a present d'hospitalitat; i aquest darrer va donar-lo al seu fill Meríones perquè se'n servís; i ara cobria, ajustant-s'hi bé, la testa d'Odisseu.” (Homer, *Iliada* X, 260-271. Traducció de Montserrat Ros i Ribas, Fundació Bernat Metge)

Tot just Diomedes i Odisseu acaben de prendre les armes, la deessa Atena, protectora dels aqueus, els envia un bon presagi en forma d'ocell al costat dret del camí; d'aquesta manera els herois saben que la seva missió tindrà èxit. En efecte, aconseguiran interrogar i matar Doló, l'espia que els troians, al seu torn, havien enviat al campament aqueu, i el rei traci Resos, partidari dels troians, amb dotze dels seus acompanyants.

El terme grec κόρυς (*kórus*), 'elm, casc', ja es testimonia als documents micènics (*ko-ru*, */korus/*) (RUIPÉREZ-MELENA: 1990, 206; CHANTRAINE: 1983 i BEEKES: 2010, *s.v.* κόρυς). En la llengua homèrica, el seu ús s'alterna amb els termes κυνέη (*kunéē*), πήληξ (*pēlēx*) i τρυφάλεια (*trypháleia*), per raons mètriques i sense que el sentit del mot es modifiqui. El tipus de casc més antic descrit per Homer es, com dèiem, el d'ullals de senglar, que caigué en desús molt abans de la guerra de Troia i uns tres-cents anys abans de l'època d'Homer. El casc metàl·lic era pràcticament desconegut en la Grècia micènica: només se n'ha trobat un en una tomba reial a Dendra (RUIPÉREZ ET AL.: 1990, 229).

Els cascos fabricats amb ivori procedent d'ullals de senglar eren coneguts a l'àmbit egeu des del segle XVII a.C. (gràcies a les tombes de fossa de Micenes) fins al segle X a.C. (trobat a Elateia, a la Grècia Central). Sembla ser una creació grega independent, tot i que és possible establir connexions amb troballes de dents a Mariupol (actual Ucraïna), als voltants del Mar Negre. El casc s'utilitzà al continent grec i a les illes circumdants, tal com ho demostren les descobertes a més de cinquanta jaciments, sobretot en tombes com a part dels aixovars funeraris, tant per part dels micènics com dels minoics (tanmateix, les troballes a Creta són inferiors en nombre, tal vegada per una menor presència de senglars, o bé perquè els ritus funeraris eren diferents. Malgrat tot, l'ús del casc es documenta des d'una època primerenca i a Cnossos es va trobar el més antic conservat). Cal destacar que, a més dels fragments d'una armadura de Ili, els cascos d'ullals de senglar són les úniques descobertes

arqueològiques d'armes protectores pertanyent a les cultures minoica i micènica primitives.

Els descobriments s'han produït també fora de l'àmbit minoic i micènic, per exemple a Enkomi, Xipre i Sardenya, on s'han trobat figuretes d'ivori que representen caps de guerrers amb cascos, tant com a resultat de la importació com d'una producció local en el cas de Xipre. Així mateix, es troben exemples en un papir d'Amarna (Egipte, ca. 1450 a.C.) (CASTLEDEN: 2005, 70) i en la ceràmica de Hattusa (s. XV-XIV a.C.), capital de l'Imperi Hitita.

La cacera de senglars sembla que era una activitat important en la cultura micènica (RUIPÉREZ-MELENA: 1990, 136). Les dents incrustades al casc devien considerar-se un trofeu de caça i una prova de valor i habilitat. També la mitologia recorda aquesta pràctica, amb famosos episodis com la cacera del senglar de Calidó o la captura del senglar d'Erimant per part d'Hèracles. Tot i que la protecció que hauria proporcionat un casc d'aquestes característiques no és tanta com la d'un de metàl·lic, el podrien haver lluit alguns líders de l'exèrcit com un símbol del seu estatus social, o bé com un senyal identificador. Homer especifica que el casc que Meríones lliura a Odisseu és una herència familiar, passada de generació en generació, un detall que podria suggerir el seu valor (CASTLEDEN: 2005, 122).

La destrucció dels palaus micènics, ca. 1180 a.C. va comportar, a més de canvis polítics, socials i culturals, canvis militars, i el casc d'ullals de senglar va caure en desús. L'últim casc conegut procedeix de Kal·lithea i es data al voltant del 1150 a.C.

Fins al segle XIX es va considerar l'episodi homèric només com una llegenda sense fonament, de manera que no se li va atribuir gaire importància. Aquesta visió va canviar gràcies a Heinrich Schliemann, que considerava la narració d'Homer pràcticament com una descripció autèntica dels fets i, quan va trobar ullals de senglar durant les excavacions a Micenes, va reconèixer la connexió que s'establia entre la troballa i el text.

II. La copa de Nèstor

L'anomenada «copa de Nèstor» és un recipient que presenta uns trets distintius molt característics i que apareix a la *Iliada* com a possessió del rei Nèstor de Pilos. La descripció de la copa apareix al cant XI (vv. 632 ss.). En aquesta ocasió, Nèstor i Macàon tornen de la batalla i l'esclava Hecamede els serveix vi en la copa que apareix en els següents versos:

ἦ σφῶϊν πρῶτον μὲν ἐπιπροΐηλε τράπεζαν
καλὴν κυανόπεζαν ἔϋξοον, αὐτὰρ ἐπ' αὐτῆς

χάλκειον κάνεον, ἐπὶ δὲ κρόμμον ποτῶ ὄψον,
ἠδὲ μέλι χλωρόν, παρὰ δ' ἀλφίτου ἱεροῦ ἀκτὴν,
πὰρ δὲ δέπας περικαλλές, ὁ οἰκοθεν ἦγ' ὁ γεραῖός,
χρυσείοις ἦλοισι πεπαρμένον: οὐατα δ' αὐτοῦ
τέσσαρ' ἔσαν, δοιαὶ δὲ πελειάδες ἀμφὶς ἕκαστον
χρῦσαι νεμέθοντο, δύο δ' ὑπὸ πυθμένες ἦσαν.
ἄλλος μὲν μογέων ἀποκινήσασκε τραπέζης
πλεῖον ἐόν, Νέστωρ δ' ὁ γέρων ἀμογητὶ ἄειρεν.
ἐν τῷ ῥά σφι κύκησε γυνὴ εἴκυῖα θεῆσιν
οἴνω Πραμνεῖω, ἐπὶ δ' αἴγειον κνή τυρὸν
κνήσφι χαλκείῃ, ἐπὶ δ' ἄλφιτα λευκὰ πάλυνε,
πινέμεναι δ' ἐκέλευσεν, ἐπεὶ ῥ' ὤπλισσε κυκείῳ.

“La noia parà, de primer, davant d’ells, una bella taula de molta polidesa, amb els petges esmaltats d’un color blau fosc, i al damunt va deixar un cistellet de bronze tot ple de cebes, que el beure estimulen, i rossenca mel, i sacra farina d’ordi; i, al costat, va posar-hi una copa preciosa, ornada amb taxes d’or, que s’havia emportat del palau l’ancià: tenia quatre anses, i, al voltant de cadascuna, dues àuries colomes hi picotejaven; i un doble suport l’aguantava per sota. Quan era ben plena, costava a tothom d’aixecar-la de sobre la taula; tan sols Nèstor, malgrat que era vell, sense esforç ho aconseguia. En ella Hecamedea, semblant a les dees, els preparà una beguda amb vi procedent de Pramnos i formatge de cabra, que abans va engrunar amb un ratllador de bronze; i, havent-hi espargit unes quantes polsades de farina blanca, un cop ja amanida, els convidà a beure.” (Homer, *Iliada* XI, 628-641. Traducció de Montserrat Ros i Ribas, Fundació Bernat Metge)

Els arqueòlegs han atribuït aquest nom a dos recipients trobats en dos indrets diferents: una copa d’or trobada a Micenes, que es conserva al Museu Nacional d’Atenes, i un vas de ceràmica descobert a l’illa d’Ischia, exposat al Museu Arqueològic de Pitècusa.

Pel que fa a la primera, quan H. Schliemann va excavar a Micenes (1874-1876) va descobrir, al Cercle de Tombes A, una copa d’or semblant a la que descrivia el poema, de manera que l’anomenà «copa de Nèstor». No obstant això, tenint en compte el context arqueològic en què va aparèixer, ha estat datada cap al segle XVI a.C., uns tres-cents anys abans de la guerra de Troia, fet que suposaria que la copa hauria estat dipositada al jaciment abans que Nèstor en fes ús. A més, aquesta copa s’allunya de la descripció homèrica en diversos aspectes: és més petita, té dues nanses en lloc de quatre, i no està clar que els ocells representats siguin coloms (s’ha suggerit que podrien ser falcons).

La segona copa fou trobada pels arqueòlegs G. Buchner i C.F. Russo a Ischia. Aquest recipient es data al voltant de l’any 720 a.C. i conté la inscripció grega més

antiga que es coneix. A les imatges es pot veure un facsímil del text (que no es conserva complet) i una proposta de reconstrucció.

4. Conclusió

Tal com s'ha pogut comprovar, la combinació de dades materials i textuais, que inclouen tant les tauletes en lineal B com els poemes homèrics, permeten entendre molt millor el context de Grècia durant l'Edat del Bronze tardana. En paraules de Carlier i Bennet:

El mundo homérico es evidentemente una amalgama de recuerdos de épocas diversas, aunque es una amalgama coherente y verosímil que debía mucho a la experiencia del aedo y de su auditorio. A condición de cuidarse del espíritu de las características propias de la tradición épica, el historiador puede utilizar los poemas homéricos como fuentes históricas. La *Iliada* y la *Odisea* son unos documentos excepcionales para reconstruir la historia a corto plazo del alto arcaísmo, para trazar la evolución que a largo plazo conduce desde los reinos micénicos a las ciudades griegas clásicas y, de forma más general, para estudiar la civilización griega en su conjunto. Homero instruye al mismo tiempo que fascina. Los griegos tenían razón al situar al poeta en el centro de su cultura, nosotros debemos mantenerlo en el corazón de la nuestra (CARLIER: 2005, 20-207).

An understanding of the nature of these three data types — Homeric epic, Linear B (primarily) administrative documents and material remains — and of their contexts of production is crucial to developing the fuller understanding we seek of life in the Aegean world from the later second millennium to the early historical period (ca 1400 – 700 BC) (BENNET: 2014, 188).

BIBLIOGRAFIA

- BEEKES, Robert (2010): *Etymological dictionary of Greek*, Leiden i Boston, Brill.
- BENNET, John (2014): «Linear B and Homer», en Yves DUHOUX & Anna MORPURGO DAVIES, (eds.), *A Companion to Linear B. Mycenaean Greek Texts and their World*, volume 3, Louvain-la-Neuve i Walpole, MA, Peeters, p. 187-233.
- CARLIER, Pierre (2005): *Homero* [traducció al castellà d'Alfredo Iglesias Diéguez: *Homère*, París, Fayard, 1999], Madrid, Akal.
- CASTLEDEN, Rodney (2005): *Mycenaeans*, Londres i Nova York, Routledge.
- CHADWICK, John (1998): *El mundo micénico* [traducció al castellà de José Luis Melena: *The Mycenaean World*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976], Madrid, Alianza.

- CHANTRAINE, Pierre (1983): *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: histoire des mots*, París, Klincksieck.
- HOMERO (1991): *Iliada* [traducció al castellà, pròleg i notes d'Emilio Crespo Güemes], Madrid, Gredos.
- HOMER (2009): *Iliada* [text grec revisat i aparat crític de Francesc Josep Cuartero i Iborra; traducció de Montserrat Ros i Ribas; notes a la traducció i mapes de Joan Alberich i Mariné], volum 3: Cants IX-XII, Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- RUIJGH, Cornelis J. (2011): «*Mycenaean and Homeric language*», en Yves DUHOUX & Anna MORPURGO DAVIES (eds.), *A Companion to Linear B. Mycenaean Greek Texts and their World*, volume 2, Louvain-la-Neuve i Walpole, MA, Peeters, p. 253-298.
- RUIPÉREZ, Martín S. *et al.* (1990): *Antología de la Iliada y la Odisea*, Madrid, Fundación Pastor de Estudios Clásicos.
- RUIPÉREZ, Martín S. & José Luis MELENA (1990): *Los griegos micénicos*, Madrid, Alba Libros.
- SCHLIEMANN, Heinrich (2012): *Ítaca, el Peloponeso, Troya: Investigaciones arqueológicas* [traducció al castellà, estudi preliminar i notes d'Hugo Francisco Bauzá: *Ithaque, le Péloponnèse, Troie: recherches archéologiques*, París, C. Reinwald, 1869], Madrid, Akal.
- VENTRIS, Michael & John CHADWICK (1972): *Documents in Mycenaean Greek* [2nd edition], Cambridge, Cambridge University Press.
- WOOD, Michael (2013): *En busca de la Guerra de Troya* [traducció al castellà de Silvia Furió: *In Search of the Trojan War*, Berkeley i Los Angeles, University of California Press, 1998 (Updated Edition)], Barcelona, Crítica.

Panòpia de Dendra, datada a finals del segle XV a.C. Museu Arqueològic de Nàuplia (Font: Wikipedia).

Casca d'ullals de senglar, datat entre 1450-1400 a.C. i procedent de Cnossos. Museu Arqueològic d'Iràklio (Font: Wikipedia).

Casc d'ullals de senglar micènic, datat al segle XIV a.C. i procedent de Micenes. Museu Arqueològic Nacional, Atenes (Font: Wikipedia).

Fresc procedent d'Akrotiri, a l'illa de Tera, datat *ca.* 1600 a.C. (Font: Wikipedia).

Dos guerrers amb cascos sobre un carro, procedents d'un fresc de Pilos datat *ca.* 1350 a.C.). (Font: Wikipedia).

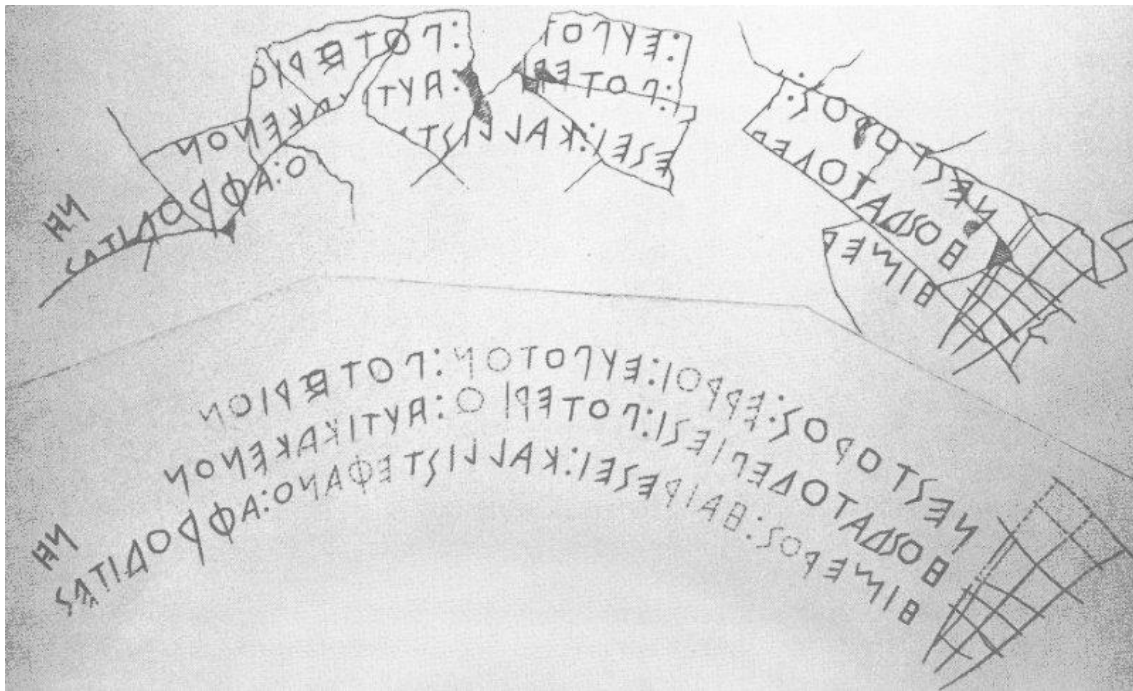
Fragment d'un fresc del segle XIII a.C., procedent d'Orcomen, que representa guerrers amb cascos d'ullals de senglar (Font: Wikipedia).

La «copa de Nèstor» trobada a Micenes. Museu Arqueològic Nacional, Atenes (Font: Wikipedia).

La «copa de Nèstor» trobada a Ischia (Itàlia). Museu Arqueològic de Pitècusa (Font: Wikipedia).

Inscripció de la «copa de Nèstor» d'Ischia (Font: Wikipedia).